

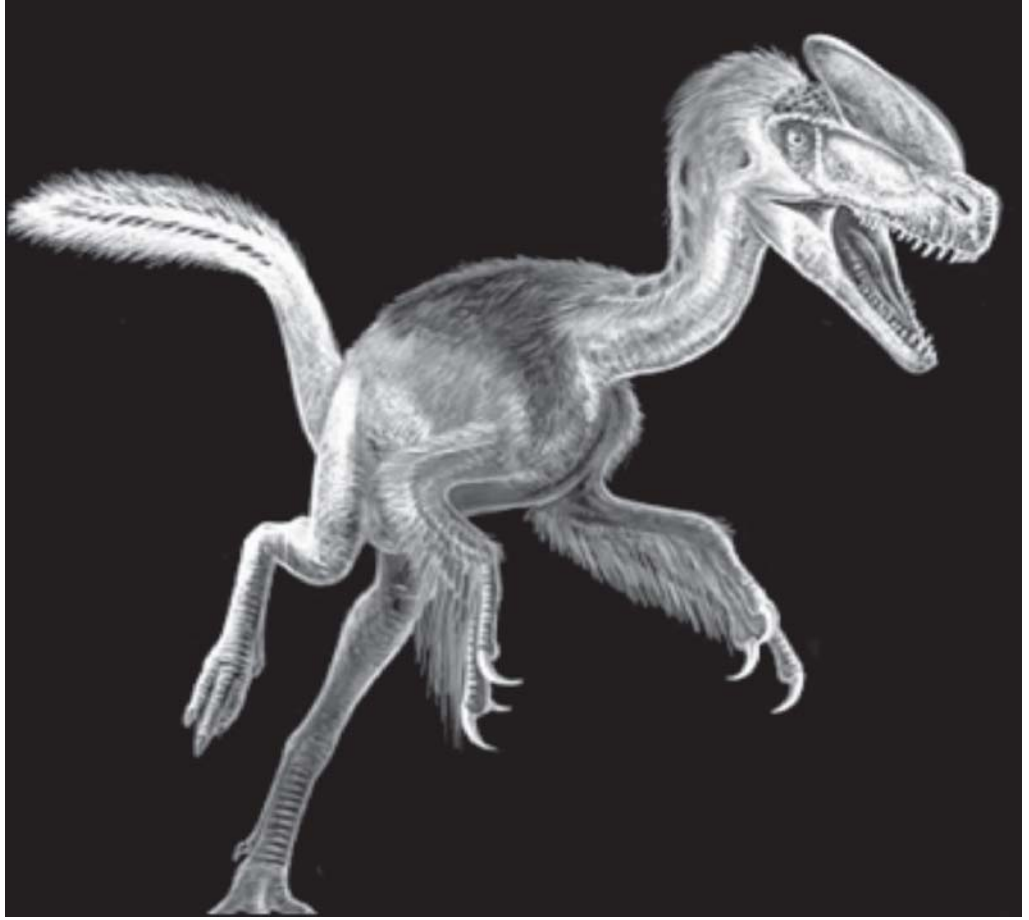
Ejderin Evrimi

Daria SUGORAKOVA
ODTÜ Felsefe Bölümü

Efsane

Dünyanın birçok yerinde, birbirlerinden farklı zamanlarda gelişmiş olan farklı kültürlerde benzer efsaneler vardır. Bunlardan en çarpıcı olanı, dev sürüngen ya da ejder efsanesidir. Elbette her kültürün kendine özgü ayrıntısı, kendine özgü hikâyesi vardır: Kimi dev yilandan, kimi ateş saçan canavardan, kimi de bilge bir tanrısal varlıktan bahseder. Ancak ortak olan şey, dev bir sürüngenin, ejderin varlığıdır. Çocukken ejderin varlığına inanırdım. Bir bakıma hala inanıyorum. Ejder olgusunu pek çoğumuz büyü ve kudretle özdeşleştiririz. Ejder sıradan bir sürüngen değildir; bir sürüngenin ötesinde, mucizevi bir varlıktır bilge ve acımasızdır, korkunç ve güzeldir, göz kamaştırıcı ve dehşet vericidir. Bu kadar farklı ve yoğun duygular uyandırabilen bir şey gerçek olmalı diye düşünmekten kendimi alamıyorum.

Sürüngenlerle ilgili pek çok farklı efsane ve inanç bulunmaktadır. Yunan mitolojisinde *Hydra* olarak bilinen ve başı kesildiğinde, boynu yakılmazsa yeni baş çıkararak yaratık, bu özelliği ile Slav kültüründe *Zmiy* olarak bilinen ejdere çok benzemektedir. Bask'larda ise *Sugaar*, birçok farklı şekil alabilmekle birlikte, bir de ejder şeklini alan ve adı "erkek sürüngen" olarak da okunabilen bir tanrıdır. İncil'de şeytan, ateşle parlayan, yedi başı ve on boynuzu olan dev ejder olarak anlatılır. Maya'larda baş tanrının adı olan *Kukulkan* kelimesinin anlamı "kanatlı sürüngen"dir. Asya ejderlerinin ise uzun, yılanımsı, dört ayaklı bedenleri vardır kanatları yoktur ancak yine de gökyüzünde süzülerek uçabiliyorlar. *Basilisk* adlı yılanımsı yaratık ise, yılanların kralı olmakla birlikte, bir bakışı ile insanı taşa çevirebilme ve Yunan mitolojisindeki *Medusa*'yı

anımsatmaktadır. Ural dağlarında ise güzel kadından dev bir kertenkeleye dönüşebilen ve taşta toprağa hükmeden *Bakır Dağın Sahibesi* efsanesi vardır. Türklerde ise *Şahmeran*, güzelliği ile büyüleyen yılanların kraliçesidir. “[H]iç yılan bulunmayan üç beş ülkeden biri olan İrlanda bile diğer Avrupa kültürlerinden yılanla ilgili temel sembelleri ithal etmiş, sanat ve edebiyatta ejder korkusunu muhafaza etmiştir” (Wilson, s. 23). Görüldüğü gibi bazen iyi, bazen kötü, ama her şekilde kudretli ve olağanüstü bu dev sürüngen efsaneleri, bizleri etkilemektedir.

Fosiller ve Yıldızlar

Peki, ejderler, daha doğrusu dev sürüngenler gerçekten var mıydı? Tıpkı dinazorlar gibi, ejder de bir zamanlar yeryüzünde yürüdüyse, bir iz bırakmış olması gerekmez miydi? Günümüzde buna inanmak çok zor örneğin, bugüne kadar bir tek ejder fosiline rastlanmıştır değil. Dinazor fosilleri keşfedilip müzelerde sergilenmeye başladığında insanlar, daha önce hayal bile etmedikleri bu yaratıklar hakkında çeşitli varsayımlar ürettiler. Bu sayede, ejder olgusunun ortaya çıkma sebebinin zaten dinazor fosillerin

ilkel keşfi olabileceğine dair bazı görüşler vardır. Fakat bunun ne kadar doğru olabileceği tartışılır zira ejderin dev boyutları, kanatları, birden fazla başı ve boynuzları olması gibi birçok efsanede ortak olan unsurlar, fosillerden gözlenebilecek şeyler olmamakla birlikte, birbirlerinden çok uzak, farklı zamanlarda yaşamış çok farklı kültürlerin o fosillerden yola çıkarak ejderlere aynı detayları atfetmesi mümkün değildir. Birbirlerinden izole edilmiş toplumlarda bile ortak olgular bulunabildiği için, efsanelerin fosil gözleminden türemiş olabileceği fikri fazla iyimser.

Bir başka görüş, bu dünyanın hemen her köşesinde bulunabilen uçan dev sürüngen olgusunun kaynağının, uzak geçmişte dünyanın hemen her yerinden gözlenebilmiş ortak bir olay olabileceğidir. Bu varsayıma göre, dünyada hemen her insan tarafından görülebilecek, çeşitli felakete yol açabilecek ve uçan dev sürüngene benzeyebilecek tek bir olay olabilir: Dünyaya çarpan dev bir kuyruklu yıldız. Uzak geçmişte böyle bir olay yaşandıysa, dünyada hemen her insan, yıldızlar arasında hareket eden, her gece

daha da büyüyen ve sonunda ateşten kuyruğu ile gökyüzünü kaplayan canavarı gördüklerinde, onu pekâlâ ejder zannedebilirlerdi. Gökyüzünde süzülen bu ateşten canavarı görenlerin yüreklerindeki korku, kuyruklu yıldızın çarpmasıyla pekişmiş olabilir. Elbette çarpmanın kendisine çok az insan tanık olabilir, ancak tüm gezegen meteor bombardımanına tutulmuş, yeryüzünden kalkan duman, toz ve yanan ateşler gün yüzünü karartmış olabilir. Aylarca süren alacakaranlık yüzünden ekinler yok olmuş, her yerde açlık ve hastalıklar başlamış olabilir. Hemen her kültür bu dehşetli olayın etkisini yaşamış, birçok toplum yok olmaya yüz tutmuş olabilir.

Kuşaktan kuşağa aktarılan birçok bilgi yok olabilir, ama bu denli korkunç sonuçları olan bir olay söz konusu olunca, gökyüzünde süzülen canavarın yarattığı dehşeti anlatan hikâyeler hala anlatılırdı. Başka bir deyişle, bu varsayımın göre, bizim uçan dev sürüngen olarak bildiğimiz yaratıklar aslında kuyruklu yıldızlar olabilir. İki arasında ne gibi ortak özellikler var? Uçan dev sürüngenlerin, gökyüzünde uçabilmeleri için kanatları, ayrıca başı, uzun bedeni olduğu ve ağzından ateş püskürttüğü söylenir. Kuyruklu yıldızların da başı ve kuyruğu vardır, uçabildiği ve ateş püskürttüğü de cabası. O zaman geçmişte insanların, hayal güçleri sayesinde ikisini bağdaştırabildikleri söylenebilir mi?

Elbette bu mümkün, hele ki ikisinin de getirdiği dehşetler göz önünde bulundurulursa. Ancak bu kuram, uçabilen ve ateş saçan *Kukulkan* veya *Zmiy* gibi ejderleri açıklıyor gibi görünürken, uçmayan *Basilisk* veya ateş saçmayan *Medusa* gibi yüreğimize hayranlıkla karışık korku salan sürüngen efsanelerini açıklayamıyor.

Yılan ve Çocuk

Çağdaş primatları avlayanlar arasında ilk ortaya çıkan avcılar yılanlardı. 100 milyon yıldır var olan bu avcılar, primatların ve dolayısıyla insanların gelişmesinde önemli rol oynamış olabilir mi? Bir kurama göre, zehirli yılanlara maruz kalabilecek maymunlar daha keskin görme yetisine sahipken, böyle bir tehlikeden uzak yaşayanların daha az gelişmiş görme yetisi vardır. Bu nasıl mümkün olabilir? Gezegenimizdeki hayatın tarihine göz atalım. 60 milyon yıl önce primatlar iki gruba Eski Dünya'daki (biz dahil) primatlar ve Madagaskar'daki lemurlar olarak ayrılır. Hemen aynı zamanda Asya ve Afrika'da zehirli yılanlar ortaya çıkar. 25 milyon yıl sonra Eski Dünya

maymunları yine ayrılır ve Güney Amerika'ya gidenler Yeni Dünya maymunları olur. Böylelikle, geride kalan Eski Dünya maymunları zehirli yılanlara en çok maruz kalanlar olur ve üç grup arasında en iyi görme yetisini geliştirir. Bugün Madagaskar'daki primatlar en zayıf görme yetisine sahip ve tesadüfe bakın ki, orada hiç zehirli yılan yaşamamaktadır, dolayısıyla, "kafesteki lemurlar bir yılanla karşılaştıklarında tabii ki Afrika ya da Asya maymunlarının otomatik korku tepkilerini sergilemezler" (Wilson, s. 19).

Tarih bir yana, bir yılanın gözlerine baktığımızda birçoğumuzun içini açıklanamaz bir korku, bir ürperti sarar. Acaba bu doğal bir korku mu yoksa bize öğretilen bir şey midir? Öğretilmiş bir şey gibi görünebilir çünkü bazı küçük çocuklar yılanlardan korkmaz. Diğer yandan esarete doğmuş ve hayatında hiç yılan görmemiş bir bebek şempanze, yılanla yaklaştırıldığında açık bir uyarı ve korku işaretleri sergiler. Bebek şempanze doğal ortamında olsaydı, yılanla karşılaşması ve tehlikede olması olasılığı yüksek olduğundan, gösterdiği bu tepki aslında doğal, içsel bir yılan korkusunun kanıtı olur muydu? Öte yandan insan bebeklerinin yılanlardan korkmamasının olası sebebi belki de "doğal" ortamlarında yılan bulunma olasılığının pek yüksek olmamasıdır. Her ne kadar küçükken onlardan korkmasak da, büyüyüp dünyaya açıldığımızda yılanlarla karşılaşınca, ister ormanda ister hayvanat bahçesinde, onlara karşı daha önce sözünü ettiğim, anlam veremediğimiz, hayranlık ile karışık korku duyarız: "İnsanoğlu[nun] beş yaşını geçtikten sonra böyle bir korkuyu hızla ve kolayca öğrenmeye içgüdüsel bir eğilimi vardır" (a.g.e., s. 5). Ani yılan hareketlerine gösterdiğimiz tepki kontrol edemediğimiz içgüdüsel bir tepkidir. Wilson'un tarif ettiği gibi, "bu dönüşümü sezmemek eski, isimsiz duyguları harekete geçiriyor. Aynı zamanda belli belirsiz bir risk de hissediliyor, bir usturanın ya da bir uçurumun taşıdığı türden bir risk" (s. 4). Dev sürüngen efsanesi, doğa ile ilişkimizin içgüdüsel bir yansımasıdır. Taşıdığı risk ve yarattığı imgeler, rüyalarımız aracılığıyla bile ortaya çıkabilir. Hayatında hiç ejder efsanesi duymamış bir insan bile, geceleri bir ejder tarafından tehdit edildiğini düşleyebilir:

Kendimi ağaçlı ve sulak bir yerde buluyorum, sessiz, her yerde grinin çeşitli tonları hakim. Bu ürpertici ortama girerken bana yabancı bir hissin pençesine düşüyorum. Önümdeki arazi gizemli, bilinmez, kıyısında, hem dingin hem ürktücü. Birdenbire Ejder beliyor. Sıradan, bildik bir

sürünge değil; çok daha fazlası, olağanüstü güçleri olan tehditkâr bir varlık. Büyüklüğü ve biçimi değişken, zırlı, karşı konmaz. Zehirli başı soğuk, gayri insani bir zekâ saçıyor. ... [H]er nasılsa hem o gölgeli yerin ruhu hem de daha derinlerine giden bir yolun bekçisi. ...[H]em hayat-vaadi taşıyor hem de hayat-tehlikesi, hem ayartıcı hem hain. (a.g.e.)

Evrım ve Ejder

İlk bakışta ejder ve içgüdüsel yılan korkusu birbirleriyle ilgisiz gibi görünseler de, aslında bu bağlantının arkasında basit bir gerçek vardır. İnsan zihni yılan karşısında sadece tepki vermek üzere değil, aynı zamanda heyecan duymak ve imgelemek üzere kurgulanmıştır. Zihnimizin bu özelliği hayatta kalmamız için gereken, sıradan korkunun ötesine geçebilmemizi sağlayan vazgeçilmez bir araçtır. “Bir önyargı olarak zihne işlenen kural şudur: Yılana benzer biçimi olan her nesne karşısında hemen alarma geç. Sağ kalabilmek için bu tepkiyi *ezberle*.” (a.g.e., s. 17). Fakat İnuit’lerin yaşadığı ortam herhangi bir soğukkanlı hayvana uygun olmamasına ve hayatlarında belki de hiç sürünge görmemiş olmalarına rağmen, sürüngeimsi, ejdere benzer bir canavar miti bulunmaktadır. Peki, bu nasıl olmuş olabilir?

İnsan, tür olarak eşsizdir ve bunun nedeni de kültürdür. Elbette kültür iletimi bir tek insan özğü değildir bazı hayvanlarda da kültür iletimi olduğu söylenebilir. Örneğin, P.F. Jenkins, Yeni Zelanda adalarında yaşayan kuşların şarkılarının bir tür kültürel evrim geçirdiğini göstermiştir (Dawkins, s. 3078). Ancak kültürel evrimin en iyi örneği insanlarda bulunur: “Giyim ve beslenme modaları, törenler ve gelenekler, sanat ve mimarlık, mühendislik ve teknoloji, hepsi, tarih içinde hızlandırılmış, genetik bir evrime benzer bir yolla evrimleşmiştir, ama genetik evrimle bir ilgisi de yoktur” (a.g.e., s. 309). Dawkins’e göre, genlerimiz dışında bir eşleyici daha vardır, “bir kültürel iletim birimi” olan *mem* (s. 312). Fikirler, efsaneler veya alışçılığı gibi olgular birer memdir. Eşleyici olarak çalışma mekanizmaları şu şekilde tanımlanabilir: Nasıl genler üreme hücreleriyle bir bedenden ötekine geçip gen havuzunda çoğalıyor, memler de bir beyinden diğerine geçerek mem havuzunda çoğalıyor. İyi bir fikir yayıldığında olan şey aslında, bir memin yerleşimi ve çoğalmasıdır. Örneğin, Tanrı olgusu bu açıdan bir memdir.

[Tanrı düşüncesinin] Mem havuzunda nasıl olup da ortaya çıktığını bilmiyoruz. ... Gerçekten de

çok eskidir. Peki, kendini nasıl eşliyor? Sözle ve yazıyla büyük müziklerin ve büyük sanat eserlerinin yardımıyla... Neden yaşamkalım değeri bu denli yüksek? ... Mem havuzunda Tanrı meminin yaşamkalım değeri, büyük psikolojik çekiciliğinden kaynaklanır. ... [Tanrı'nın] kucaklayan kolları, kendi yetersizliklerimize karşı yumuşak bir yastık oluşturur; düşsel olması ise, bir doktorun verdiği plasebo gibi, etkisini azaltmaz (s. 313).

Peki, ejder olgusunun da bu denli psikolojik çekiciliği var mı? Tanrı meminin aksine, evrimin yardımıyla ejder meminin yılanlarla başladığını söyleyebiliriz. Eşleyici olarak bu mem bir kez ortaya çıktıktan sonra, kendine özğü bir evrim geçirmiş olabilir. Tıpkı genler gibi, bazen kendini eşlemekte başarısız olmuş, ama tıpkı Tanrı memi gibi, sanat ve edebiyatla yeniden kendine bir yol açmış olabilir. Çok uzun zaman önce atalarımızın kalbinde oluşan yılan korkusu böylece zihinlerimize de başarılı bir şekilde yerleşmiştir. Psikolojik çekiciliği ise, bizlerde uyandırdığı o eski, ilkel duygulardır. Bu karmaşık duygular, daha önce de sözünü ettiğim gibi korku ile karışık hastalıklı denilebilecek hayranlık arasında gidip gelmektedir. Duygular ne kadar karmaşıkça, ejder o denli içimize işler anlamadığımız şeyleri daima çekici buluruz. Kültürel iletim birimi olarak mem çoğaldıkça, atalarımızdan bize miras kalan derinlerdeki yılan korkusunu ejder korkusuna, gerçek sürünge mistik bir canavara dönüştürür.

Yılana duyulan korku ve saygının çarpıcı bir örneğini oluşturduğu temel eğilimler, kültürün tükenmez kaynaklarıdır. Böylece basit algılar sonsuz bir imge bolluğu doğurur, bu imgeler onları yaratan doğal seçilime sadık kalırken, özel anlamlar da kazanır. Aksi mümkün olabilir miydi? (Wilson, s. 29)

Hayır, aksi mümkün görünmüyor. Uzak geçmişte insanlar, doğa ile iç içe yaşayan avcı-toplayıcıları. Hayatta kalmak için en ince ayrıntılara dikkat etmek zorundaydı. Yılanların varlığı işlerini hiç kolaylaştırmamakla birlikte, onları geliştirdiyordu da. Bilgi ve bu bilgi ile gelen tepki, bir gün daha yaşayabilmek için kullanılırdı. Bugün yaşadığımız ortam değişse de, ejder efsanesi belki de aslında unutulmaya yüz tutmuş içgüdülerimizi canlı tutmak için kullandığımız bir araçtır.

Kaynakça:

Dawkins, R. *Gen Bencildir* (Ankara: TÜBÜTAK Yayınları, 2004).

Wilson, E.O. *Doğanın Gizli Bahçesi* (Ankara: TÜBÜTAK Yayınları, 1999).

